

ANTECKNINGAR

Produktionsnoveller och fältundersökningar

Reflektioner utifrån en ny avhandling om, för och genom design

Den 14 april 2023 disputerade Anna Lovisa Holmquist, industriformgivare, på sin avhandling *Produktionsnoveller – om Folkforms arbete med masonite och andra material. En avhandling om, för och genom formgivning*. Utifrån

min erfarenhet från ett yrkes- och forskarliv i både museivärlden och universitetsvärlden vill jag lyfta avhandlingen och Folkforms undersökande arbetssätt som ett exempel på praktikbaserad designforskning med koppling till museernas yrkeslivsdokumentation och med betydelse för upprätthållandet av det immateriella kulturarv som, i en alltmer digitaliserad och globaliserad värld, utgörs av den närodla- de och småskaliga industritillverkningen.

Form och innehåll. En avhandling om, för och genom design ställer särskilt stora krav på en genomtänkt bokformgivning. Omslaget till Anna Holmquists avhandling återger mönster och färg hos den masonite som utgör en central del av undersökningens empiriska underlag. För den grafiska formen svarade William Jokijärvi Andersson. Foto: Erik Lefvander.

Två olika perspektiv på industriellt kulturarv

”Den första riktiga arbetsdagen efter jul- och nyårshelgerna erbjuder milt väder med två-tre plusgrader, så jag tar cykeln hemifrån till Enskede skola...”. Nej, det är inte Anna som sätter sig på cykeln den där mellandagsmorgonen utan etnologen och museiintendenten vid Nordiska museet Eva Silvén. Hennes avhandling i etnologi från 2004, *Bekänna färg – Modernitet, maskulinitet, professionalitet och om byggnadsmålares yrkeskonstruktion*, bygger på ett fältarbete om hur målarna på en arbetsplats ser på sig själva och sitt hantverk. För studien har hon valt Enskede skolas renovering som objekt. Och hon gör det i en tid när ”alla kan måla, men vi har det som yrke”, som det formuleras i en reklamslogan för ett byggföretag. Eva fortsätter sin beskrivning av hur hon träder in på arbetsplatsen, beskriver byggnadsställningarna, fasadinklädseln,

människorna hon möter, ljudet av trycklufts-borrarna och skruvdragarna. I ett rum där det luktar målarfärg möter hon Micke J och Micke L – båda målare som ”verkar vara omkring trettio”. Hon ställer frågor. De svarar. Detta är Evas första möte med yrkesutövarna som hon kommer att följa under ett års tid. I avhandlingen beskriver hon genom fältetnologens filter och begreppsapparat ”de alternativa maskuliniteter som olika diskurser möjliggör” och hur den färdiga ytan kan uppfattas som ”materialitet med stark symbolisk betydelse”, en yta som ”aktiverar estetikens maktdimensioner” som ”ett moment i spelet mellan målerifältets aktörer” och ”om rum och plats ur ett maktperspektiv”.

Från Enskede tar vi oss till en annan plats, en annan tid och ett annat fält. Olikt Evas studieobjekt och forskningsfält men ändå så likt: ”Vi svängde som vanligt av från huvudleden

Deltagande observation på arbetsplatser och hos materialleverantörer har alltid varit en del i Folkforms designmetod, både för att få insyn i hur materialen utvinns och förädlas och för att hämta inspiration från miljöer som sedan återspeglas i den slutliga produktens form eller berättelse om sig själv. På Österbymo Hard-Wood AB sågades Visingsö-eken som användes för bänkarna till det nyrenoverade Nationalmuseum 2018. Foto: Magnus Laupa.

och in på Masonitevägen och närmade oss fabriken.” Nu är det Anna Holmquist som tar till orda. Och hon gör det som en inledning på en av sina produktionsnoveller, en skildring av den numera sedan länge nedlagda masonitefabriken i Rundvik, Norrbotten. Anna fortsätter sin beskrivning av hur hon och kollegan Chandra Ahlsell ”i de nu tysta industrilokalerna” bland ”kvarlämnade verktyg och överblivna maskindelar” finner ”buktande rester av Masonite”. Målande tecknar hon bilden av förmiddagssolens ljus ”genom de stora dammiga fönstren” och med både nyfikenhet och sorgsenhet noterar hon ”den kompakta

tystnaden” i rum med ”sargade hål” efter ”bortmonterade maskiner”.

Anna och Chandra driver sedan 2005 designföretaget Folkform. Ända sedan de möttes och började samarbeta under studieåren på Konstfack har de intresserat sig för småskalig industritillverkning i olika material – ofta i begränsade upplagor. Samarbetet med Masonitefabriken inleddes 2005; sedan dess har designduon fortsatt sitt arbete med i huvudsak mindre fabriker där hantverket spelar en avgörande roll och där människorna, platsen, produktionssättet och materialet tillåts bli synliga i det färdiga resultatet. Med stor

För Folkform är utställningsmediet både ett sätt att skapa etappmål i den egna undersökande designprocessen och samtidigt ett sätt att möta utställningspublikens reaktioner som de senare kan ta med sig in i det fortsatta utvecklingsarbetet. Bilden är från Folkforms utställning på Konstakademien våren 2023.

Foto: Erik Lefvander.

kreativitet och uthållighet fortsätter de att arbeta designdrivet och undersökande i alla de projekt de går in i.

Folkforms skåp i masonite i en liten exklusiv upplaga väckte stort uppseende när de visades på Svenskt Tenn 2011. Masonit för finrummets mest exklusiva möbler var något av en kulturkrock som provocerade. Ett exemplar har förvärvats av Nasjonalmuseet i Oslo, vars svenska motsvarighet, Nationalmuseum i Stockholm, de även senare kommit att samarbeta med när de fick uppdraget att formge nya sittmöbler till den nyligen renoverade museibyggnaden. Ett annat har just förvärvats av

Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg.

Anledningen till Annas och Chandras besök vid Masonitefabriken denna gång, var att undersöka vad som hänt med platsen och byggnaden och möta några av de personer de tidigare arbetat tillsammans med på den nu stängda fabriken. Vid besöket tillsammans med tidigare laboratoriechefen Jan Persson fann de ett lager med materialprover från 1960-talet. Ingen hade visat intresse för dem. "Några månader senare anlände en lastpall från Rundvik med mörka, rektangulära Masoniteprover till vår ateljé i Stockholm" berättar Anna. De mer än femtio år gamla materialproverna tillsammans

Masonite för finrummets mest exklusiva möbler. Våra attityder gentemot olika material styrs ofta av invanda konventioner och förväntningar men kan också ändras över tid. Allt hänger på formgivningen, sammanhanget och inte minst kunskaperna om materialet och dess historia.

Foto: Erik Lefvander.

med "ljusare Masonite från tiden kring när fabriken stängdes" räckte för både möbler och en serie väggkompositioner.

Etnologiskt fältarbete versus produktionsnoveller

Annas minnesbilder bygger på dagboksanteckningar från olika fabriker, hastigt nedtecknade några timmar efter mötet, oftast vid dagens slut. De slutligen redigerade minnesbilderna, den verbala delen av produktionsnovellerna, är omsorgsfullt formulerade en tid därefter i delvis skönlitterär form som bjuder in och gör det möjligt för läsaren att uppleva

en plats med alla sinnen. Texterna är genomgående reflekterande till sin karaktär och följer en viss fastlagd ordning och dramaturgi: resan till platsen, inträdet i rummet, mötet med människorna och tillverkningen.

Så till vida är berättarmodellen densamma i både Annas och Evas fall. De utövar båda ett slags deltagande observation. Men medan Eva bibehåller sitt utifrånperspektiv som observatör – något hon också själv problematiserar – är Anna en del av interaktionen mellan design och produktion, mellan konst och hantverk.

Avsikterna med deras arbetsplatsbeskrivningar är också helt olika. Deras ingångar i

Masonitefabriken i Rundvik har lagts ned. Folkforms möbelkollektion finns kvar som en hyllning till en epok och ett material som symboliserar så mycket av det svenska folkhemmets utveckling och avveckling.

Foto: Magnus Laupa.

materialet helt skilda. Eva fångar i sin avhandlings texter upp de svårfångade nyanserna i människors syn på sig själva, på sin verksamhet och sina relationer gentemot andra på arbetsplatsen utifrån begrepp med en stark etnologisk förankring i olika teorier. För Anna är beskrivningen av en fabriks- eller verkstadsmiljö en ingång i en beskrivning av en designprocess som börjar på platsen för tillverkningen. Hennes noveller är personligt skrivna, subjektivt snarare än objektivt. Teoretiskt och metodologiskt tar de sin utgångspunkt i den autoetnografiska narrativa traditionen, ”där forskarens egna erfarenheter utgör del i forskningen”.

I konstnärlig forskning är forskaren själv objektet för studien. Det ligger i sakens natur att det i all självbiografiskt inriktad forskning, där objekt och subjekt är samma person, finns en risk för att det självkritiska momentet tonas ned eller bortfaller – något som också opponenter Andreas Nobel, professor i möbeldesign vid Malmstens Linköpings universitet, påpekade vid disputationen med hänvisning till att inte ens ett foto kan göra anspråk på att vara objektivt. En fotograf estetiserar alltid sitt motiv. Men Annas syfte har inte varit att dokumentera Folkforms egen utveckling. För detta hade krävts en utomstående observerande bedömning som när Johan Öhrn skildrar Åke Axelssons möbeldesign eller Hedvig Hedqvist presenterar Kersti Sandin Bülows och Lars Bülows produktion från fyra decennier.

Det är inte heller Annas främsta avsikt att som en fältetnolog eller byggnadsantikvarie skildra arbetsplatsen där produktionen ägt rum. Syftet har varit att pröva och utveckla en metod, användbar inom forskningen om, för och genom design, att undersöka ”hur tillverkningsprocesser och industriellt kulturarv kan gestaltas, undersökas och förstås genom praktikbaserad designforskning och genom att följa ett material”. Med andra ord, att genom utövandet av egen design förstå och förmedla berättelsen bakom en tillverkning, ett material eller en plats.

Att som formgivare börja med att på djupet sätta sig in i tillverkningens och materialets förutsättningar går som en röd tråd genom Folkforms arbeten. Vad är möjligt att göra med det material och de produktionsmedel som står till buds? Men också: Vad utmanar materialet till? Hur långt går det att tänja? Det är ett av två skäl till designduons ständiga besök på verkstadsgolv och sågverk i ur och skur och deras kontakt med hantverkarna och de fabriksarbetare som i praktiken kommer att beröras. De nöjer sig inte med att träffa produktutvecklare på kontoret eller vid mötesbordet.

Det andra skälet till verkstadsbesöken är att de i sina produkter vill förmedla känslan av en arbetsplats, minnen av människor och berättelser. Det blir möjligt först med hjälp av den egna upplevelsen i bagaget.

Respekten för tillverkningsteknikens och materialets förutsättningar och respekten för de som förväntas utföra själva arbetet är en idé som går tillbaka till den engelska Arts & Crafts-rörelsens idéprogram för mer än hundra år sedan. När Lars Israel Wahlman, som en av Arts & Crafts-rörelsens ivrigaste förespråkare i Sverige, satte sig in i produktionsförhållandena på ett stenhuggeri eller en möbelfabrik var det i första hand med förmän och chefer han förde samtal. Några av hantverkarna i hans arbetslag hade han en särskilt personlig kontakt med, men kontakterna med träarbetarna och bänksnickarna vid Flintas fabrik i Hedemora och Fredrikssons Träförädling i Katrineholm, som levererade hela inredningen till Engelbrektskyrkan, lät han andra ta hand om. Folkform gör inte halt med det. Anna och Chandra är alltid nyfikna på historien bakom företaget de samarbetar med. De letar i företagsarkiven, sätter sig in i tillverkningsprocesserna och genomför sin research in i minsta detalj, bokstavligt talat på verkstadsgolvet.

Om, för och genom design

Annas produktionsnoveller blir ett sätt att fylla en möbel eller ett annat föremål med en

berättelse. ”Möbeln i sig blir till ett arkiv”, som hon själv uttrycker det. ”Material culture” utifrån ett designperspektiv skulle man kunna kalla det. Produktionsnovellerna har likheten med en etnologisk fältundersökning då de skildrar människor och verksamheter i en tillverkningsindustri. Men de är därutöver något mer.

Medan en etnologisk fältundersökning av ett yrkesfält eller en arbetsplats kan beskrivas som en undersökning *om* något så blir Annas produktionsnoveller en undersökning *om*, *för* och *genom* något eftersom den inkluderar *både* arbetsplatsdokumentationen *och* Folkforms arbete. *Om* något därför att de dokumenterar ett kulturarv i ord och bild – ett kulturarv som annars kanske skulle gå förlorat. *För* något därför att Anna och Chandra genom sin verksamhet visar vägen och en metod för andra formgivare att inspireras och lära av. *Genom* något därför att arbetet inte stannar vid observationen av en tillverkning, eller vid utprovningen av en designmetod, utan för att den också faktiskt leder vidare till ny design. Texterna får Anna att se, reflektera och ompröva den egna designpraktiken.

Det är en forskning som både handlar om en metod eller process och om det som processen resulterar i – det designade verket. Och det är en forskning som är användbar utanför den egna kontexten.

Föremåls agens och emotionella funktion

Tanken att möbels emotionella funktion, deras agens och deras berättelse om sig själva, ger ett mervärde var en idé som genom offentliga kulturpersoner och opinionsbildare som Ellen Key, Karl-Erik Forsslund, Gustaf Ankarcrona, Karin och Carl Larsson fick näring vid tiden för sekelskiftet 1900. Den ger eko i det tidiga 2020-talets unga formgivning, ofta förstärkt av hållbarhetsdebatten: man vårdar bättre och värderar högre det som har ett känslomässigt tilltal. Benägenheten att spara det redan befintliga istället för att köpa nytt ökar i takt med kunskapen om föremålets

historia. Det behöver inte vara en antikvitét med en ståtlig ”stamtavla” och kunglig proveniens. Även kunskaperna om föremålets produktion, historien bakom materialet det är gjort av och platsen där tillverkningen ägt rum bidrar till värdet.

Konstfackstudenten Adrian Bursell utvecklar den aspekten i sitt examensarbete, där han framhåller hur ”formgivning kan lyfta frågor kring minne, plats och identitet”. Svensk Forms VD Mats Widbom sammanfattar: ”Vi ser hur allt fler formgivare idag med sin design vill påverka designens användare genom budskap och berättelser... Kanske kan man här tala om en slags narrativ design.” (Form nr 6, 2021) Annas avhandling, liksom den design som hon och Folkform står för, är ett enda stort manifest för denna rörelse.

En insats för en hållbar utveckling

Konstnärlig forskning kan byggas kring drama, dans, musik och visuell gestaltning. Den kan se olika ut och ha olika syften och vara mer eller mindre samtidsrelevant. En av de saker som gör Annas och Folkforms forskning och verksamhet så samtidsförankrad och angelägen är att den har ett så tydligt hållbarhetsperspektiv. Det finns alltså särskilda skäl att lyfta Annas avhandling och Folkforms arbete i just vår tid, så präglad av, berikad av men också *hotad* av, en digitaliserad och globaliserad tillverkningsindustri – något som Anna själv lyfter som ett problem och utmaning redan i början av i sin avhandling. Produktionsnovellerna är med andra ord en insats för en hållbar inställning till bruksföremål inte bara genom att fylla dem med berättelser som väcker intresse och ökar deras mervärde, utan också för att den lyfter betydelsen av att slå vakt om det småskaliga, närproducerade och spårbara. Det är en aspekt som kan kopplas direkt till åtminstone ett par av FN:s globala hållbarhetsmål.

Gustaf Ankarcrona och Lilli Zickerman, hemslöjdsrörelsens två portalgestalter i början av 1900-talet, talade sig varma för det

småskaliga och närproducerade men insåg också att produktionen krävde en formgivares vägledande hand för att kunna fungera i en ny tid och matcha en ny tids estetiska värderingar. Det är en vägledande tanke också bakom Folkforms verksamhet. Precis som Folkform idag, såg Ankarcrona och Zickerman potentialen i det traditionella hantverket och den platsbundna slöjden som en väg till förnyelse. Traditionen är ingen bromskloss utan en injektion för förnyelse och innovation.

En insats för det immateriella och levande kulturarvet

På vilket sätt kan då Annas produktionsnoveller och Folkforms arbete som industri-dokumentation – Anna använder själv det uttrycket – sägas komplettera den dokumentation som fältetnologer levererar? Värdet ligger framför allt i dokumentationen av en process som alltså tillämpas aktivt. Det är en dokumentation utförd av en aktör som själv deltar i processen i dialog med utföraren och som bidrar till processens fortlevnad och utveckling. Annas avhandling och Folkforms arbetssätt visar hur det industriella kulturarvet faktiskt inte bara kan dokumenteras och minnet av det sparas, utan också hur det konkret kan stöttas för att leva vidare – och då inte bara i form av hantverksdagar vid hembygdsgårdar och ideella insatser vid arbetslivsmuseer – utan som ekonomiskt hållbar produktion. Då blir insatserna för det kulturhistoriska arvet tillika en insats för det småskaliga och närproducerade, i bästa fall också ett decentraliserat näringsliv med positiva följdverkningar på avfolkningsbygdens överlevnad.

Insatserna för det immateriella kulturarvets bevarande och fortlevnad kanaliseras i designprojekt som ger tillverkarna det stöd och den uppmärksamhet de behöver för att själva kunna föra sitt kulturarv vidare till kommande generationer. Här är inte Folkform ensam. Det har på senare år etablerats en genre inom designfältet som ser möjligheterna i det småskaliga och närproducerade. Reijmyres

glasbruk och Bergmans metallgjuteri är andra exempel (*Form* nr 3, 2022; *Form* nr 6, 2022). Den konstnärliga knuffen är just den hjälp som kan behövas för en hållbar produktutveckling och som gör skillnaden mellan nedläggning och överlevnad. I en globaliserad och digitaliserad värld finns behov även för den handlingsburna kunskapen, förmågan att hantera äldre hantverkstekniker och traditionella material och att sköta mekaniska maskiner. Men det är en kunskap som hänger på en skör tråd.

En insats för akademisk forskning inom design och hantverk

En vanlig definition av konstnärlig forskning är att en konstnärlig verksamhet kvalificerar sig som forskning när syftet är att bredda vår förståelse genom en nyskapande undersökning (Borgdorff 2006; Frayling 1993). Det är också nödvändigt att kunskapen artikuleras och kommuniceras. Annas avhandling bygger på Folkforms designprojekt genom åren, som i sin tur har utvecklats i samarbetet med mindre producenter som har haft modet att släppa in nytänkande och sett möjligheter till små upplagor. Avhandlingen öppnar också för en diskussion om Folkforms undersökande designpraktik och produktionsnovellernas plats inom ett kunskaps- och forskningsfält som håller på att finna sin form. Anna har genomfört sin forskning i gränslandet mellan olika kunskapstraditioner: den verbalt språkliga, den visuellt bildspråkliga och den tredimensionellt gestaltningsspråkliga. För Anna väger dessa tre dimensioner lika tungt. För henne är de en förutsättning för att överhuvudtaget kunna beforska design akademiskt. Genom att publicera sig i olika tidskrifter och genom konferensdeltagande i olika sammanhang positionerar hon sig både inom fälten Craft Science, Designhistoria och Design.

När jag själv tog klivet från museivärlden till Malmstens Linköpings universitet 2009 som innehavare av en nyinrättad professur i möbelkultur hade jag en vision om att kunna bidra till utvecklingen av hantverk och design

som akademisk disciplin. I någon mån handlade det om att utveckla studenternas förmåga till reflektion och inspirera dem till skrivande men det var också i hög grad en fråga om att synliggöra och problematisera bildspråk och gestaltning som examinationsmoment – gestaltandet som både forskningsaktivitet och forskningsresultat. Produktionsnoveller är en gestaltungsmetod och en form av akademiskt medium som jag tror kommer att kunna inspirera andra lärosäten till alternativa och nya examinationsformer för konst, hantverk och design – inte bara försöka pressa in sin verksamhet inom ramen för ett redan existerande akademiskt ramverk som från början utvecklats för något helt annat.

Forskning om design behövs. Forskning för design behövs. Och forskning genom design behövs. Designdriven produktion och forskningsdriven design behövs. Den behöver erbjudas rum i olika sammanhang. Och den behöver praktiseras i olika former. Den design som utmärker Folkform är dessutom en insats för både kulturarv och hållbarhet. Och den inspirerar andra. Särskilt när den visas och utvecklas genom utställningar – ett medium som ytterligare stärker känslan av sambandet mellan musealt kulturarvsarbete och samtidsrelevant undersökande design.

Så blir Folkforms designmetoder ett komplement till museivärldens och andra kultur-

arvsaktörers arbete, och därtill ett sätt att motivera hela kulturarvssektorns och samhällets arbete med kulturarvets bevarande. Museivärldens tillgångar i form av föremål för kunskapsbygge och inspiration måste hållas tillgängliga – inte minst för utveckling av vår egen tids design – och inte bara digitalt utan även analogt genom tillgängliga föremålstäta museiutställningar och museimagasin. Det är nu viktigare än någonsin sedan Möbel-designmuseum, den ideella satsning som under tre år 2018–2021 svarat upp mot ett behov bland framför allt formgivare och produktutvecklare, lagts i malpåse.

Tätare samverkan mellan museivärld, universitetsvärld och designvärld och utifrån det analoga autentiska föremålsbeståndet säkerställer inte bara kulturarvets bevarande, utan också dess fortlevnad. Det inspirerar och utvecklar men det bidrar också till att motivera och rättfärdiga museernas kostnader för förvaltning och berikande av sina samlingar och sin dokumentationsverksamhet. Utifrån det perspektivet har Annas avhandling och Folkforms sätt att lösa sina uppdrag en uppgift som handlar om både designutveckling, akademisering och kulturarvsarbete på samma gång – och med alla aspekter av hållbarhet som ledstjärna.

Johan Knutsson, professor

Malmstens Linköpings universitet